

Ar vienu PUSlodi nepietiek

SABIEDRĪBAS MORĀLE ILGI IR SLĪDEJUSI, ŠKĪEBUSIES, LĪDZ VIENREIZ APMETUSIES AUGSPĒDUS. PĀRĀK BIEŽI TRIUMFĒ NETIKUMS, BET SIRDSAPZIŅAI JĀSLĒPJAS AIZKRĀSNĒ. NO MŪSU LEKSIKAS GANDRĪZ PILNĪGI IZZUDĪS VĀRDS «GRĒKS». KURP MĒS EJAM!

ŠOS TEMATUS IZTIRZĀ LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTES FILOZOFIJAS KATEDRAS PROFESORS AUGUSTS MILTS.

— Morāles sfēra mūsu sabiedrībā ir viena no visvairāk piesārņotajām. Kāpēc, kā to attīrīt? Morāle nav sastopama «tīrā veidā», tā allaž ir saistīta ar citām parādībām. Piesārņotā vidē, sacūkotā dabā nav iespējams veidot tīru morāli, skaidras attiecības starp cilvēkiem. Kāds saduļko ūdeni, bet kāds cits to dzer; kāds ražo brāķi, bet cits to ir spiests pirkt un lietot; kāds radījis rindas, citi pukodamies tajās stāv. Rodas bez vainas vainīgo situācija, bet tā vieš cilvēkos neapmierinātību.

Agrākajām paaudzēm bija raksturīga morāles pārmantotība. Cilvēka tikumiskā audzinātāja, morālo vērtību radītāja un sargātāja ir tauta. Tikai augsta tikumība var palīdzēt pārvarēt visgrūtākās vēsturiskās situācijas. Morāle — tas ir glābiņš. Ja tās nav, tad cilvēks vairs nevar saukties par cilvēku. Vislabākā liecība tikuma vērtībai ir latviešu tautas dainas. Folklorā cilvēku audzina ar **labu paraugu**, ar **darbu** un ar **svētkiem**. Laikā, kad cilvēks aug, skolā, ģimenē bieži vien šī pozitīvā parauga pietrūkst. Jaunie cilvēki ir atrauti no darba, viņi to neredz, tajā nepiedalās, nezina tā vērtību. Veidojas paradokss — pārāk ērta vide no audzināšanas viedokļa vārgajam asniņam nepalīdz izaugt stipram. Jauno audzina par patērētāju, dzīves un darba grūtībām viņš nav sagatavots. Šai sakarā atceros kādu gadījumu «iz miljonāru dzīves». Dēls prasa bagātājam papucim, lai viņam kaut ko nopērk. Tēvs pamāca: re, kur laikrakstu kiosks, pastāvi pie tā tik ilgi, kamēr pārdevēja ietirgos to summu, kas tev nepieciešama pirkumam. Dēls stāv arī — stundu, divas, trīs, vairāk... Nu, vai tagad redzi, cik grūti un lēni nāk nauda?!

Slinks cilvēks nevar būt tikumisks, tāds var būt tikai čakls. Bet mūsdienās veidojas atkal viens paradokss: tieši darbs maitā tikumu. Pats esmu no laukiem, atceros pēckara gadus, pirmos kolhozus. Piemēram, šāda epizode: siena laiks, tuvojas lietus, cilvēki raujas pa pļavu. Garām ar motociklu brauc priekšsēdētājs un saka — bez manas ziņas sienu nekraujiet! Bet lietus tuvojas. Un priekšsēdētājs nebrauc. Padomājiet, kādas milzīgas sirdsapziņas moka jāizcieš lauku cilvēkam, ja viņš skaidri zina, ka lopbarība jāglābj, bet viņam ir aizliegts to darīt! Cilvēciskais faktors te kļūst necilvēcisks, un tas bez sekām nepaliek.

Tipiska situācija vēl šodien — par katru cenu jāpilda plāns. Uz kvalitātes rēķina, protams. Strādnieks nedrīkst nepildīt plānu, jo cietīs tie, kam par to jāatskaitās, cietīs visi, jo nedabūs prēmiju. Steigā sačammāsi brāķi — cietīs tava sirdsapziņa. (Protams, arī tie, kas šo brāķi lieto.) Strādniekam nav izvēles un atkal tiek iedragāts viņa tikums. Ja cilvēks šādā dramatiskā gadījumā ir nikns un neapmierināts ar sevi un tiem, kas viņu piespiež rīkoties pret sirdsapziņu, tad viņš vēl ir glābjams. Bet cik nav tādu, kas ar savu nekvalitatīvo darbu ir gluži apmierināti? Tie taču ir morāli zuduši ļaudis, tos nekas vairs nevar glābt!

— **Kā izzuda morāles pārmantotība! Un kad tas notika!**

— Viens no iemesliem — urbanizācija. Šā gadsimta sākumā pasaulē pilsētās mīta 10% iedzīvotāju, bet gadsimtu mijā tur dzīvos jau 50% ļaužu. Laukos ilgāk saglabājas vispārcilvēcisko vērtību pārmantotība. Pilsēta ar savu dinamiku, straujo ritmu izārda šīs tradīcijas. Laukos cilvēki cits citu pazīst, viņu dzīve norit visu acu priekšā un viņiem diendienā jārēķinās ar sabiedrisko domu. Pilsētā dzimst un aug atsvešinātība. Te uzturas milzīga ļaužu masas, bet morālās vērtības nav tā pamanāmas un kontrolējamas.

— **Vai mūsdienu laukos morāles pārmantotība ir saglabājusies!**

— Arī lauki pamazām urbanizējas. Tajos iespiežas tehnika. Statistika pierāda, ka tā apdraud katru sestā lauku iedzīvotāja dzīvību. Mūsdienu lauku dzīvē ir bezgala daudz sociālo problēmu, kas būtu jārisina.

Morālo saikni visvairāk uztur ģimene. Ja sabiedrībā zūd ģimieniskums, tad cilvēkam vairs nav kur patvērties. Pēc kara mēs tikām sociāli apzagti, jo nostabilizējās vienbērņa ģimene. Kur nav brāļu un māsu, šo savstarpējo audzinātāju, tur uzmanības centrā nokļūst viens cilvēks. Bija laiks, kad lauku ļaudis tika atrauti no savām saknēm. Tas sekmeja tikumu zudumu. Arī laukos pamazām pagaišta darba tikums. Esmu bijis kolhozā kopā ar studentiem un vērojais, ka pilsētas jaunieši nereti strādā čačlāk par laucinieku bērniem. Un tomēr — laukos cilvēki audzina viens otru vairāk nekā pilsētā.

Viena no lielākajām kļūdām, kāda pieļauta mūsu sabiedrībā, — cenšanās veidot tautu vienotību uz vienveidības pamata. Taču vienībai nepieciešama daudzveidība. Katrai tautai ir savas tradīcijas, sava folklorā un kultūra, sava krāsa varavīksnē. Veidojot sabiedrību monolītu, standartizētu, pazuda daudzveidības krāšņums.

Kopš 30. gadiem ir attīstījusies un pilnveidojusies **administrēšanas sistēma**. Sabiedrība sadalīta pavēlētājos un izpildītājos. Tautā glabājas milzīgas morāles potences, kas pašas stihiski varētu daudz ko veidot, bet tās tika iekļautas institucionālā regulācijā, taču morāles specifikai ir raksturīga tieši pretēja — neoficiālā regulācija. Pētot zinātnieku darbu, ir noskaidrots, ka viņi vērtīgāko informāciju iegūst nevis oficiālajos simpozijos, bet gan, izmantojot personiskos, cilvēciskos kontaktus. Labākās ārzemju firmas tieši stimulē cilvēku neoficiālās attiecības, firmu vadītāji interesējas par savu ļaužu dzīvi, ģimenēm utt. Mums neoficiālās, intīmās attiecības vienmēr centušies izskaust vai padarīt kontrolējamas.

Administratīvā pieeja neļauj cilvēkam justies kā cilvēkam. Viņā rodas «mazā cilvēciņa» komplekss pret augstākstāvošo. Viņš nekas nav, tikai izpildītājs, viņš nedrīkst neko teikt, jo no viņa jau neko radošu arī negaida.

Līdz šim bija tā — jo radošāks gars, jo vairāk tas dabūja ciest. Radošs cilvēks sacējas pret pelēkojiem, pūstošiem «svētumiem», instrukcijām. Ārzemēs radīta vesela sistēma, kas ļaudis atraisa entuziasmu. Ikvienā kolektīvā ir daudz entuziastu, kas strādā ar sirdi. Viņus nevajag kontrolēt, jo viņi pat naktī strādā firmas labā. Mēs aicinām — esiet radoši! Bet būt radošam ir riskanti. Aicinām — esiet entuziasti! Bet entuziasms vienmēr ir saistīts ar kļūdām un neveiksmēm. Tas nepatīk. Ārzemju labākajās firmās saka tā — darbinieks, kuram nav bijusi neviena neveiksme, ir aizdomīgs.

Pārmērīga cenšanās visu ielikt oficiālos rāmjos, instrukcijās un likumos izskauž morāli, izraisa dabisku birokrātijas veidošanās procesu, kas savukārt rada dogmatismu. Birokrātisms augstākajā pakāpē iznīcina ticību cilvēkam. Nav svarīgi, ko tu saki, galvenais — vai tev ir «spravka». Bet mūsu senči bija analfabēti, viņiem nebija «papīra». Tikai godavārds. Tādā kārtā **birokrātija ir amorāla parādība**. Pie kā tā noved? Reiz jautāju kāda kolhoza grāmatvedim, vai mūsdienās var saimniekot finansiāli pilnīgi godīgi? Viņš smējās par mani. Veidojas vēl viens paradokss: birokrātija ir panākusi, ka viss ir ietverts normās un likumos, bet tai pašā laikā nevar efektīvi strādāt, šos likumus nepārķāpjot. Cilvēks nonāk izvēles priekšā: vai nu sirdsapziņa, vai likums. Birokrātija aiziet tik tālu, ka sāk graut pati sevi. Un jāteic, ka anarhija patiešām ir kārtības māte salīdzinājumā ar šo «organizētību», ko izveidojusi

birokrātija. Ja sasāpējušus jautājumus nerisi-
na laikus, veidojas morālo problēmu «aiz-
sprosts».

Viens otrs saka — Staļina laikā bija kārtība.
Taču īstas kārtības tad nebija, jo tauta kā
morāles substances noteicēja, tauta kā radošs
fenomens tika atbūvēta malā. Un radās milz-
īga neradošu cilvēku armija. Iznerrots, de-
moralizēts ir arī kolektīvisma princips —
tikām acināti tikai kopīgi darboties, neievē-
rojot individuālo patstāvību, personības
intereses.

Pārkārtošanās un demokratizācijas sākumā
milzīgais birokrātijas slānis jutās kā no laivas
izņemts, taču tas ļoti ātri atpazina un sāka lēlot
pārkārtošanos. Ļoti lielas briesmas draud mū-
su sabiedrības atjaunošanai, ja pārkārtošanos
savās rokās veiksmitīgi pārņems birokrātija.
Mainīsies krēslī, bet ne būtībā. Lai pārkār-
tošanos, vajag domāt radoši, bet birokrātija to
nespēj. Vienkāršāk ir uzcelt jaunu tipveida
elektrostaciju nekā izgudrot, kā samazināt
elektrības patēriņu, nesamazinot ražošanu.

— **Kāpēc daudzi cilvēki nespēj mainīt savu
domāšanu? Smadzenes taču viņiem darbojas!**

— To var izskaidrot no fizioloģiskā vie-
dokļa, par ko pēdējā laikā sevišķi daudz
runā: birokrātiskais vadīšanas stils, standar-
tizācija noved pie tā, ka cilvēkam attīstās
tikai smadzeņu kreisā puslode. Tai raksturīgs
viennozīmīgums, algoritms, abstraktā domā-
šana, skaitļošanas mašīnas princips. Savukārt
labo smadzeņu puslodi attīsta māksla, estē-
tika, daudznozīmīga dzīves uztvere. Morā-
lās vērtības nenostiprinās bez labās puses.
Cilvēks kā dabas sastāvdaļa, humāna, morāli
pilnvērtīga būtne var dzīvot tikai un vienīgi,
ja tam ir attīstītas abas smadzeņu puslodes.

— **Jauni laudis zēlojas, ka viņi dzīvē ne-
redz ideālus. Kur tie palikuši!**

— Ideālu var uzturēt spēkā tad, ja atzī-
tam, ka neesam kaut ko sasnieguši, ka mums
vēl pēc kaut kā jātiecas. Taču mūsu ideologi
sludināja — viss ir labi, skaisti, pareizi, esi
apmierināts ar dzīvi! Bet tādā veidā jau Fausts
gatavs pārdot dvēseli sātānam. Un tai pašā
laikā acināja tiekties pēc ideāla. Te ir
pretruna pašā pamatā: kāpēc man pēc kaut kā
tiekties, ja es jau esmu apmierināts!

Morāle ir viskritizējošākā parādība, morāle
vienmēr cilvēkos viesusi satraukumu. Ja šo
satraukumu cilvēkiem noņem, tad līdzi ar to
noņemts arī gara spraigums, kas rodas starp
īstenību un ideālu. Sabiedrībā, kurā nav gara
spraiguma, aug mietpilsonis, konformists, kas
visam pielāgojas. Un tad atskan: «Ek, vai nav
vienalga!» Es slikti strādāju, man par to maksā
prēmiju, sirdsapziņa man ir nožņaugta, bet es
taču ne par ko neatbilstu...

Ja īstenības kritika ir aizliegta, tad morāle
pazeminās līdz īstenības līmenim. Kāpēc tu
zodz? Vīsi zog. Kāpēc tu melo? Bez meliem
grūti iztikt. Kāpēc tu neesi pieklājīgs? Ar
pieklājību neko nevar panākt, tikai ar dūri.
Paklausīsimies, ko saka pasaules lielie domā-
tāji! Tagore teic — ar nūju no zemes var
izsist vienīgi putekļus. Makarenko savus grū-
tos pusaudzus cēla ar ticību viņiem. Bijuša-
jam zaglim uzticēja naudu. Un ticēja viņam.
Vara rada pretvaru, labestība — labestību.
Tos spēkus, kas visvairāk cilvēku var garīgi
pacelt, mēs pamazām esam iznīcinājuši.

Tagad, demokratizācijas procesā, noskaid-
rojas, ka mums gan ir bijusi ideoloģijas propa-
ganda, bet nav bijis pašas ideoloģijas.

Mums teica — kāpēc kritizēt, mums ir at-
sevišķi trūkumi, bet vai tad lielākā daļa nav
labu cilvēku, vai tad mūsu dzīve nav laba?

Ja dzīvojam paradīzē, bet līdzās ir elle un
mēs par to neuztraucamies, tad esam amorāli.
Ja sabiedrībā ir kritis kaut vai tikai viens
cilvēks un mums par to ne silts, ne auksts,
tad mēs esam amorāli.

Ja esam atteikušies no cīņas pret vergu,
sliņķi, birokrātu sevī, tad mums nav ko cerēt
uz progresu.

Ja dzīves īstenībā redzam tikai negatīvo,
arī tad nevaram veidot ideālu sabiedrību.
Mums ir ļoti svarīgi zināt, ka nebija tikai
Staļins, Berija, bija arī Rudzutaks, Vavilovs.
Arī mums bija Kauliņš, ko tauta nosauca par
tēvu, jo gribēja redzēt viņā ideālu.

— **Kur jūs saskatāt izeju no radušās situāci-
jas! Kā atjaunot morāles kritērijus! Kādi jābūt
mūsu kopīgajai pozitīvajai programmai!**

— Es atceros kādu pasaku. Svešinieks, ie-
ceļojis kaimiņvalstī, neatļautā vietā norauj
rozi. Sargs to ierauga un grasās vaininieku
sodīt. «Iesit man divus plīkus!» viņš saka.
«Kā?» svešinieks brīnās. «Tas taču būs ne-
taisnīgi!» «Jā, tas ir pārāk netaisnīgi, tādēļ
jau arī es tevi šādā veidā sodu!» Svešinieks
nespēj sargam iesist... Lūk, kādi morāles
smalkumi, kāda iekšējā izjūta!

Jo zemāka sabiedrībā morāle, jo vairāk
nepieciešami dažādi tiesiski ietekmēšanas
līdzekļi. Ar morāles palīdzību neko nevar
panākt, jo likumpārkāpējs to nepazīst.

Hēgelis runā par lielo vēstures viltību —
vajag panākt, lai pēc tā, kas sabiedrībai
nepieciešams, tiektos arī cilvēks. Jāmeklē
ekonomiskie un morālie stimuli, lai cilvēks
būtu ieinteresēts, lai viņam būtu patīkami dar-
bīto, ko vajag sabiedrībai. Mēs cilvēku pie-
spiežam, taču katra piespiedšana izraisa pret-
darbību.

Pozitīvajai programmai nepieciešami vis-
maz divi priekšnoteikumi. **Pirmais: attīstīt spē-
ju radoši strādāt, būt dzīves saimniekam.**
Pirmo reizi to tā īsti izjutām, kad apsprieda
Daugavpils HES celtniecību. Ikvienš varēja
izteikt savas domas un sajūst, ka no tām
kaut kas ir atkarīgs. Tas pats — par metro.
Tiek izteikti argumenti un pretargumenti,
meklēts labākais variants, lai nepieņemtu
viennozīmīgus lēmumus, tātad ļauj darboties
mūsu smadzeņu labajai puslodei un tas ir
liels progress.

Otrs nosacījums — kompetence. Lai tas,
ko es savā darbā daru, būtu kvalitatīvi. Ar
domu, ka cits par mani labāk nevar izdarīt.
Bet, ja cilvēks nav ne radošs, ne kompetents,
tad viņam nav kur sevi apliecināt. Un tad
viņš sevis apliecināšanai meklē dažādus sur-
gātus — mietpilsonību, mantu kultu, dzer-
šanu.

Morāle prasa indivīda atbildību. Apstākļi
nevar attaisnot nelietību, cilvēks pats izdara
izvēli — būt krietnam vai nelietim, taču ap-
stākļi gan var pamudināt uz nekrietību. Sta-
ļina kulta laikā tika pieļauts daudz nelietību,
taču mani visvairāk satricē fakts, ka aiz katra
nepatiesi sodītā vai nogalētā stāv ziņu pie-
nesēji, kuri apmeloja savu tuvāko. Tā bija
viņu izvēle, viņi lēma būt par neliešiem.
Ekonomika nosaka morāli. Tā var organiski
saistīties ar morāli un var būt atsvešināta.
Ja, piemēram, tev jāizpilda plāns par katru
cenu un uz to tevi aicina atbildīgi darbinieki,
tad stājas spēkā jezuītiskā formula — mērķis
attaisno līdzekļus. Un tā ir amorāla formula.
Šajā gadījumā ekonomika skaidri darbojas
pret morāli. Iznāk, ka morāle nav vajadzīga,
lai tā «pastāv malā», ar morāli jūs traucējat
mūsu ekonomisko darbošanos.

Mēs sakām, ka katrs dzērājs ir atbildīgs par
sevi. Pareizi, taču, ja šādu dzērāju valstī ir
vairāki desmiti miljonu, tad tā jau vairs nav
tikai dzērāja vaina vien, bet liela sociāla
nelaime. Tātad ir sociālie apstākļi, kas uztur
spēkā šo neēdētību, sociāli kultivē to, at-
balsta. Jārada ekonomiskie un sociālie apstāk-
ļi, kas veicinātu veselīgu dzīvesveidu.

Pozitīvā programma — audzināt jau no
mazām dienām cilvēku kultūrvēdē, audzināt
tā, lai nebūtu jāpāraudzina, kas ir grūti vai
pat neiespējami, jo pāraudzinojot ir jālauz per-

sonība. Ja mēs audzinām radošu cilvēku, tas
ir dabiski, jo cilvēks piedzimst par radošu
būtni. Taču mēs viņu par katru cenu gribam
pārvērst standartizētā robotā, nokaut viņā
radošo garu. Milzīga nozīme ir estētiskajai
audzināšanai, ar tās palīdzību var ieaudzināt
morāli. Jāveido cilvēka dvēsele, iekšējā
pasaule, kultūra viņā. Mums ir daudz augst-
skolu beigušu neinteligentu cilvēku. Viņam ir
diploms, bet trūkst kultūras. Ir radīta masu
kultūra, kultūras fasāde, bet ne pati kultūra.

Ar ko atšķiras labās saimniecības no slikt-
tajām? Tur ir daudz vairāk jāstrādā un jaunieši
to redz, pierod pie augstām prasībām.

Ekoloģiskajam un sociālajam rūpēm jāgūst
prioritāte pār ekonomiku, tikai tad sabiedrī-
bā var attīstīties morāle. Kur galvenās ir rū-
pes par ražošanu, bet doma par cilvēku —
otršķirīga, tur morāle tiek grauta. Cilvēka
faktoru saprotam pirmkārt kā sociālekon-
omisku kategoriju, taču, dziļāk raugoties, cil-
vēka faktoram būtu jābūt rūpēm par cilvēku
kā morālu kategoriju. Cilvēks nav detaļa, ko
var nomainīt, aizstāt, ja tā ir nolietojusies.
Pētījumi rāda, ka nevar veidoties labs morāl-
psiholoģiskais klimats kolektīvā, kurā nav ap-
vienoti abi šie mērķi.

Rūpes par cilvēku un ekoloģiju attīsta tālā-
ko perspektīvu, neļauj dzīvot uz nākotnes
rēķina, un tā ir dziļa morāles problēma. Jo
augstākais morāles kritērijs — ko es daru
nākamā paaudzī labā.

Ja sabiedrībā dominē ekonomiskās attiecī-
bas, tad viss ir pārķams un pārdodams. Taču
garīgās vērtības, morāle nav nopērkama.
Neveidojot morālās, estētiskās vērtības, zūd
garīgums sabiedrībā. Svarīga ir tikai cena,
peļņa. Taču lielākās dzīves vērtības nevar
pirkt un pārdot — sirdsapziņu, godu, cieņu,
laimi, dzīves jēgu.

Situatīvi morāle parasti ir ļoti nepraktiska
«lieta». Daudz lielākus labumus varam iegūt
bez morāles — nerēķinoties ar sirdsapziņu,
ar atbildību par ekoloģiskajām sekām utt.
Taču galarezultātā morāle ir vispraktiskākā
parādība. Ja morāle zūd, tad viss — ekono-
mika, ražošana — iet greizi un saļimst cilvēks
zem saviem darba augļiem.

— **Labāk viens godīgs cilvēks nekā trīs
kontrolētāji un sargi — tas taču ir daudz eko-
nomiskāk!**

— Bez šaubām! Jo radošs darbs, jo ma-
zāk tas pakļaujas kontrolei.

Valsts, kur saprot skolotāja lielo lomu
sabiedrībā, šī profesija ir vislabāk atalgotā,
uz to ir vislielākais konkurss. Par skolotājiem
iet strādāt visradošākie cilvēki, vislabākā sa-
biedrības daļa. Ietaupot uz skolotāja rēķina,
sabiedrība ārkārtīgi daudz zaudē.

Vislielākā cerība uz nākotni slēpjas apziņā,
ka zemāk krist vairs nedrīkstam. Tad mums
jāiet bojā. Morāles likumi darbojas tāpat kā
dabas likumi — neviens pārkāpums nepaliek
nesodīts.

Morāle ir divi kontrolieri — sirdsapziņa
un sabiedriskā doma. Ja tie ir spēcīgi, tad
morāle var noturēties, tāpēc jāturpina uz-
sākt sabiedrības apziņas modināšana. Galve-
nais — veidot sevi pēc formulas: nesaudzīga
kritika pret sevi ir uzmanīga kritika pret
pārējiem.

Anna Brigadere cilvēka garīgo satvaru sa-
skatā trīsvienībā — Dievs, Daba, Darbs. Mēs
varētu teikt — Tikums, Daba, Darbs. Un ne-
vienu no komponentiem nedrīkst aizmirst.
Nelolosim naivas cerības, ka viss ātri mainī-
sies uz labo pusi. Bet apzināsimies, ka tālāk
tā dzīvot vairs nedrīkst. Tas jau būs pirmais
solis uz garīgo atveseļošanu.

Sarunu ar A. MILTU fiksēja
I. JĒRUMA

I. BIRUĻA foto